

EHMET FEYZİ’NİN “TUKAY” ROMANI

Z. ŞEYHİLİSLAMOV

Aktaran: Ülkü POLAT

Özet

Tatar edebiyatının en büyük isimlerinden birisi olan Abdullah Tukay ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bunların içerisinde E. Feyzi ayrı bir öneme sahiptir. E. Feyzi çalışmalarını büyük bir titizlikle yürütmüştür. Büyük hayranlık beslediği Tukay ile ilgili yaptığı diğer çalışmalar onun “Tukay” romanını yazması için bir zemin oluşturmuştur. E. Feyzi bütün gücünü vererek yarattığı bu romanla büyük şair Tukay’ı ebedileştirmiş ve onu bütün dünyaya tanıtmıştır. Bu makalede E. Feyzi’nin Tukay romanını yaratma sürecinde yaptığı önemli çalışmalar, topladığı materyaller ve romanı yaratma süreci üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Tatar edebiyatı, Tukay romanı, E. Feyzi ve Tukay çalışmaları, Tukay piyesi.

Abstract

A great many of studies have been made concerning Abdullah Tukay, who is one of the most well-known and notable names of Tatar Literature. Among these, though, E. Feyzi has an exceptional significance. E. Feyzi has accomplished his work in complete accuracy. Other studies he had made about Tukay, for whom he had deep admiration, formed the basis of the novel “Tukay”. Thanks to this novel which he created with much effort, Tukay was immortalized and introduced to the world. In this article, during the process of writing “Tukay”, E. Feyzi’s considerable studies, the materials gathered and the writing process have been emphasized.

Key words: Tatar literature, the novel of Tukay, E. Feyzi and his Tukay studies, play of Tukay.

Giriş

Tatar halkının sevgili şairi Abdullah Tukay’ın imajı nice nesil şairlerini, yazarlarını sanata teşvik edip, onlara manevi güç verdi. Onun sanatını ve hayat yolunu yansıtan farklı eserler, çalışmalar, hatıralar olsa da, E. Feyzi’ye kadar Tukay imajını edebiyatın çeşitli türlerinde sanatçı ustalığıyla aydınlatan başka yazarlar oldu mu acaba? Muhtemelen, yoktur!

Tukay'ın şiirleri E. Feyzi'yi gençliğinden beri heyecanlandırır ve hayran bırakır. Kendisi de başlangıç şiirlerini Tukay etkisinde yazar, ileriye doğru da onun sanat tarzını, geleneklerini devam ettirir.

Abdullah Tukay, E. Feyzi'nin ömrü boyunca tutulup bağlandığı bir şair olmuştur.

1930'lu yılların sonlarında edebiyatta geçmişi anlama eğilimi güçlenir. Yazarlar edebiyatımızın faydalı geleneklerini ve halk sanatını incelemeye başlarlar. Bu hesaptan Tukay sanatına bağışlanan bilimsel hizmetler de görülmeye başlanır (G. Halit, G. Nigmati).

Edebiyatta da Tukay imajı yer alır, çokça şairler ona ithaf edilen şiirler yazarlar. Tukay hakkında yazılan eleştiri makaleleri çok olsa da, onun hayatı ve sanatı gerçek manada az incelenmişti. E. Feyzi de bu kutsal işe girişir. O, A. Tukay, onun ibret alınacak biyografisi, Tatar edebiyatındaki yeri, Tukay'ın yaşadığı çağ, Tukay'ın yaşadığı Kazan, Tukay'ın çocukluğunun geçtiği Cayık hakkında ciddi bir şekilde düşünmeye başlar. O, edebiyatta ulaştığı engin tecrübesini, ilhamını, ustalığını bu büyük ve önemli maksada yöneltir.

E. Feyzi'nin Tukay imajını edebiyatta ortaya koyan ilk adım dramaturji sahasına ait. *Tukay* dramasının nasıl yazılmaya başlandığını gösteren resmî dokümanlara onun şahsi arşivinde rastlanmaz. Ancak E. Feyzi'nin *Edibnëñ Eruditsiyası* (Edibin Bilginliği) adlı kitabında verilen açıklamalarda *Tukay* dramasının yaklaşık 1935'te yazılmaya başlandığı hatırlatılır (Feyzi 1973: 334).

E. Feyzi çeşitli arşivlere girer, Tukay'ın çağdaşlarını arayıp bulur, kahramanın yaşadığı zamanı tafsilatıyla incelemeye çalışır. Tukay'ın çalıştığı gazeteler, Tukay'ın konuştuğu kişiler, Tukay'ın yaşadığı yerler ve başka birçok konu ondan uzak kalmaz. Bu çalışmada ona daha çok Tukay'ın çağdaşı oyuncu Kasıym Şamil yardım eder:

“E. Feyzi, Tukay'ın yaşadığı dönemi sağlam şekilde öğrendi, eseri için gerekli olmasa da, medresede talebeler nasıl oturur, nasıl okur gibi konuları da araştırdı. Tukay'ın nerede kaldığını, hangi matbaada çalıştığını, eski saman pazarlarını (Piçen Bazarı) gösterip anlattım, Tukay hakkında edip ziyadesiyle hatıralar araştırdı. Kazan'da matbaada çalışan, Tukay'ı iyi tanıyan bir işçi Zakir ağabeyi ve 'Bulgar' otellerinin kapıcılarını bulduk. Onlar Feyzi ile Tukay'ın giyimi, işi, dostları gibi konular hakkında konuştular. E. Feyzi bu ortama sürekli girdi.” (Zakirova 1996)

Ehmet Feyzi'nin kız kardeşi Zeynep Feyziyeva, “Garif Töhtevullin ve Vafa Behtiyerov gibi isimler de E. Feyzi'ye anlattıkları hatıralar ile ona büyük yardım ettiler.” dedi.

Ehmet Feyzi tarihî kaynakları da inceler, bu çağdaki basın organlarını da gözden geçirir, Tukay'ın muhiti, dünyaya bakışı ve edebî bakımdan şekillenışı hakkında türlü bilgiler biriktirir. Ehmet Feyzi bu dikkate değer tarihî materyaller, pek çok sayıdaki hatıra ve son olarak da yazarın kendi hayali zemininde *Tukay Cayık'ta* piyesini yazar. Tukay imajının sahne eserlerinde ilk olarak yer alması da işte buradan ortaya çıkmıştır. Piyes 1939 yılının *Sovyet Edebiyatı* dergisinde basılır. (No: 3-4, 87-97) Bu yıl *Tukay Cayık'ta* adlı eser Tatar Devlet Akademi Tiyatrosunda *Tukay* [Talantnñ Helaketë (Yeteneğin Felaketi)] trajedisinin ilk perdesi olarak sahnelenir.

Şimdi yazarın şahsi arşivine göz atalım. Materyaller arasında E. Feyzi ile Tatar Devlet Akademisi Tiyatrosu (TDAT) arasında 20 Kasım 1938 yılında düzenlenen *anlaşma* kâğıdı bulunur (Arhiv 101 Fon, Tasnif II, Dosya 4: 7, 8, 9). Bu anlaşma temelinde yazarın (E. Feyzi) 20 Kasım'dan da sonraya kalmadan tiyatroya *Tukay* [Talanın Helaketê (Yeteneğin Felaketi)] beş perdeli piyesini tamamlanmış hâlde vermesi gerekir. Belgelerden anlaşıldığına göre *Tukay* draması 1938 yılında yazılıp bitmiş. Arşivde *Tukay* tarihî dramasının son varyantı (101 Fon, Tasnif I, Dosya 166; 86 sayfadandır); piyesin beş bölümünün basıldığı *Kızıl Tataristan* gazetesi kupürleri (Dosya 167: *Kızıl Tataristan*, 30 Kasım 1938); 1936 (Dosya 168) ve 1940 (Dosya 169) yıllarında Arap alfabesiyle yazılan taslağı ve tarihi belirtilmeyen bir taslak saklanır. (Dosya 224; 225). Bunlardan başka *Tukay Cayık'ta* dramatik poemasının tarihi belli olmayan düzeltmelerle daktiloda yazılan varyantı (Dosya 226) ve Rusçaya tercüme edilen tarihi belli olmayan bir varyantı bulunur (Dosya 227; 228).

E. Feyzi *Tukay* draması ile ilgili görüşlerini, taslaklarını, planlarını, topladığı materyalleri ve dramı araştıran kişileri bloknotlara kaydedip saklamıştır (Dosya 222; 380; 221). *Tukay* dramasının 1-6. perdelilerindeki düzeltmeler Arap alfabesinde kurşunkalem ile yapılmış (Dosya 223). Hatta *Tukay* dramasının sahnede oynandığının delilleri olan 1-2 fotoğrafta saklanmış (Dosya 22).

28 Mayıs 1940 yılında Tatgosizdat ile E. Feyzi arasında 157 numaralı neşriyat anlaşması yapılır (Dosya 4). Anlaşmaya göre Tatarstan Kitap Neşriyatı (Tatgosizdat) yazarın *Tukay* dramasını kitap olarak bastırıp çıkarmayı üstlenir. Ancak bu kitap 1941 yılında basılır. Ondan sonraki baskıları ise 1943, 1948, 1954 yıllarında yapılır.

Tukay draması başarıyla sahnelense de, yazarın kendisi ilk şekilden memnun değildir. O, tiyatroya piyesi değiştirmek istediğini bildirir. Sonuç olarak, 9 Eylül 1940 yılında Devlet Tiyatrosunun Müdürü Hemit Alhanov ile E. Feyzi arasında bir anlaşma imzalanır (Dosya 4). Yazarın tiyatro topluluğu ile birlikte dramayı değiştirmesi 1 Kasım 1940 tarihine kadar sürer. İleriye doğru da bu işi bırakmaz. 29 Nisan 1942'de tiyatro ile yeni bir anlaşma yapar (Dosya 4). Bu anlaşmaya göre E. Feyzi'nin üç perde altı bölümden oluşan *Tukay* piyesini 15 Haziran 1942 yılında düzenleyip bitirmesinin gerekliliği söylenmiştir. 1942 yılının Nisan ayında *Tukay*'ın 56. yılı töreninde Kazanlılar *Tukay* piyesinin yeni varyantını izlerler. Onu sahneye rejisör Ş. Sarımsakov koyar ve eser geniş bir kitle tarafından başarılı bulunur. İlk varyantında hayat sıcaklığı daha çok hissedilse de, ikinci varyantı şiir dünyasına, felsefeye bayrak açar. Yazarın asıl amacı, halkın oğlu olan *Tukay*'ın tarihî yerini göstermektir. Varyantlar arasında *Tukay* imajının ilerlemesini karşılaştırmalı olarak gösteren yazar şöyle der: *Tukay* piyesinin yeni varyantı ilk şekilden daha iyi olması bakımından sağlam şekilde ayrılıyor. İlk şekil ile kıyaslandığında piyes eksiksiz ve mükemmel. *Tukay* denince gözümüzün önüne vatansever, şair, milyonlarca halkın sevgilisi, tanınmış büyük cemaat işçisi ve gazeteci imajı gelir.” (Sarımsakov 1942)

Fırtınalı savaş yıllarından sonra tiyatronun repertuarı değişir, hayat onun önüne yeni görevler koyar. *Tukay* piyesinin ikinci varyantı sahnede az yaşar, yavaşça repertuardan düşer. Her şeye rağmen Moskova'da tiyatro okulunda okuyan gençler tarafından 1961 yılında şairin 75. yılı vesilesiyle bu piyes yeniden sahnelenir. Fakat yazar bunu göremez, 1958 yılında Kazan'da vefat eder.

E. Feyzi *Tukay* piyesini yazdığı yıllarda onun operası üzerinde de çalışır. Şahsi arşivinde 1940-52 yıllarında yazılan iki varyantı saklamıştır (Dosya 307). Bu çalışmaya belki Tataristan Halk Komiserleri Konseyi Başkan Yardımcısı Zakir Tinçurin'in (15 Ağustos 1940) *Tukay* piyesini SSSR sinema çalışmaları komitesinin senaryo bölümüne göndermek için yazdığı mektubu da sebep olmuştur (Dosya 163). Eski formda basılan mektubun kayıt numarası 4130'dur. Kayıt numarası 4129 olan ikinci mektubun nüshası SSSR Halk Komiserleri Konseyine bağlı sinemaya gönderilir. Orada TASSR Halk Komiserleri Konseyi, Ehmet Feyzi'yi *Tukay* operasını çıkarma meseleleri ile ilgilenmesi için danışman olarak atar, diye yazılıdır. Demek ki bu yıllarda A. Tukay hakkında güzel bir film yapılması düşünülmüştür.

E. Feyzi senaryoya temel olarak kendisinin *Tukay* tarihî dramasını almış, dramadaki çatışmalar, imajlar senaryoda da yer bulmuştur.

Tukay piyesi ve operası üzerinde aynı zamanda çalışmak piyeste de, senaryoda da derin iz bırakmıştır. Bir taraftan da piyes, sinema üzerine düşünmeye sevk etmiştir. Epizotların çok olması, hızlı bir şekilde değişmeleri, kompozisyondaki ve süje oluşturmadaki bu özellik şüphesiz, E. Feyzi'nin sinema sanatına olan hevesinden, sinemayı bilmesinden, sinema etkisinden gelir. Ehmet Feyzi bu yıllarda ciddi şekilde sinema sanatını, onun teorisini öğrenir, yeni çıkan filmleri takip eder. (Yüziyev 1973: 313)

E. Feyzi'nin Tukay hakkında yazdığı bilimsel yazıları ve sosyopolitik makaleleri de fazladır. Örneğin 1939 yılında o "Abdullah Tukay" röportajını *Ünlü Kişilerin Kazan'daki Yaşamları* adlı kitap için hazırlar. Kitap Rusça olarak 1940 yılında çıkar. Arşivde bu röportajın tarihi belirtilmemiştir ve yetmiş dört sayfadan oluşan Tatarca iki (Dosya 357), Rusça iki nüshası bulunmaktadır (Dosya 358-389). "Halk Şairi" adlı çalışması Tukay'ın Rusça kitabına önsöz olarak basılmıştır. E. Feyzi, bu çalışmadan faydalanıp, kısaltarak, 26 Nisan 1956 yılında Kazan Devlet Üniversitesi Salonunda Tukay'ın doğumunun 70. yılının kutlandığı görkemli gecede bildiri olarak sunar. Şahsi arşivinde bu bildirin üç taslak hâlindeki varyantı ve ona temel olan materyaller saklanır (Dosya 487). "Tukay ve Onun Zamanı" çalışması da 1951'de Tataristan Kitap Neşriyatı'nın çıkardığı *A. Tukay, Şiiri, Poeması, Hikâyesi* kitabında önsöz olarak yayımlanır. Aynı isimdeki makale *Drujba Narodov* dergisinde de çıkar (1950, No: 5, 140-160 s.). Arşivde onun daktilosunda yazılan taslak şekli (Dosya 336) ve tarihi belli olmayan iki varyantı da bulunmaktadır (Dosya 393; 396). "Halkımızın Gururu" adlı ikinci bir makalesi 1956 yılında Detgiz (Moskova) tarafından çıkarılan *A. Tukay İzbrannoe* kitabına, 1961 yılında *A. Tukay Vstupayuşçim v Cizn* kitabına giriş olarak koyulur. "Abdullah Tukay Hakkında" adlı makalesi ise *Sovyet Edebiyatı* dergisinde (1936, No: 5, 65-66 s.), "Halk ve Şair" makalesi *Sovyet Tataristan'ı* gazetesinde (15 Nisan 1953) ve *Sovyet Edebiyatı*'nda (1953, No: 8-9) yayımlanır. Tukay'ın ölümünün kırkıncı yılına yazılan "Halk ve Şair" makalesinin yedi sayfadan oluşan taslağı Makaleler I, 337. çalışmada saklanır.

E. Feyzi'nin Tukay hakkındaki çalışmaları bunlarla da sınırlı değildir. Arşivde "Poet Krasoti i Svobodı" makalesinin *Literaturnaya Gazeta* adlı gazeteden kesilen kupürü (Dosya 351), Abdullah Tukay'ın yeni bulunan mektupları hakkında makale (Dosya 356), "Tukay i Russkaya Klassičeskaya Literatura" adlı makalenin iki

varyantı da bulunmaktadır (Dosya 382-383). “Tukay i ego epoha” makalesinin tarihi belirtilmeyen beş taslağı (Dosya 394, 395, 397, 398), Tukay hakkında makale yazma vesilesiyle düşünceler defteri (369), *Tukay’ın Seçme Eserleri* kitabına yönlendiren üç taslak hâlindeki eleştiri yazısı (Dosya 461), G. Halit’in “Tatar Halk Şairi Abdullah Tukay” röportajına eleştiri yazısı taslağı (Dosya 477), bunlar E. Feyzi’nin Tukay çağını ve sanatını bilimsel yönden derinden öğrendiğini açık olarak gösterir. O sadece makale yazmayla da yetinmemiş, Tukay’ın sanatını geniş halk kitlelerine ulaştırmada da büyük iş başarmıştır. Bu konuyla ilgili şahsi arşivindeki Tukay’ın 60. yılında okunan bildirinin iki varyantını (Dosya 479), 1954’te kendisinin sanatsal çalışma planına göre düzenlediği demecini (Dosya 484), Tukay hakkındaki bildiri parçalarını (Dosya 493) saymak mümkün. E. Feyzi Tukay’ın yaşadığı çağa da, dünyaya bakışına da, siyasi fikirlerinin gelişimine de, estetik fikirlerinin şekillenmesine de itibar eder ve bunları tafsilatıyla araştırır.

Buraya kadar anlattıklarımızın hepsi de ona gelecekte şair hakkında büyük edebî eserini yazması için hazırlık aşaması olur. Ve nihayet sonuncu etapta –Tukay hakkında hacimli, tarihî, biyografik eser– roman yazar. Makale veya edebî eser yazmak her zaman toplamayla başlar. E. Feyzi’nin G. İbrahimov ismindeki Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsünde (TEHSI) saklanan şahsi arşivini öğrendikten sonra, onun nasıl yollar ile *Tukay* romanı için tarihî materyaller topladığını açıkladık.

E. Feyzi bu çalışmayı çeşitli yönelişlerde yürütmüştür:

1) Elbette en birinci kaynak Tukay’ın kendisi, onun bütün yazdıkları, şiirleri, makaleleri, hatıraları. Örneğin, Makaleler I, 72 numaralı çalışmada A. Tukay’ın “Hatıramda Kalanlar” anısının daktiloda yazılmış kopyası saklanır. E. Feyzi onu araştırıp öğrenerek eliyle satır aralarına Tukay’ın çağdaşlarının söylediği hatıralardan ekler yazmıştır. Tukay’ın *Tan Yıldızı* gazetesinde (2 Eylül 1906) basılan “Uralski’de Hürriyet Bayramı” makalesinin daktiloda yazılan kopyası 2 numaralı çalışmada saklanır.

2) Çeşitli kişilerden toplanan hatıralar.

Tukay’ın dostu, gazeteci, *Elislah* gazetesinin müdürü Vafa Behtiyarov’un kendi eliyle deftere yazdığı hatıra “Hüseyin Yamaşev ve Onun Hakkında Bazı Hatıralar” diye adlandırılır (Dosya 17). E. Feyzi’ye Tukay’ın yaşadığı çağı, muhiti de iyi bilmek de gereklidir. Bunun için o bu hatırayı da dikkatlice öğrenerek, bazı yerleri (4, 6-8, 14, 20. sayfalar) kurşunkalemle çizmiştir. Savaş yıllarında (1944) edebiyat âlimi M. Gali de Tukay hakkında hatıralar yazar (Dosya 2). Fonda bunun gibi Alikov Mõhemmetcan oğlunun (1947), A. K. Gladişyev’in (1952), P. Maskayev, N. Pokatilov, N. Gabdelhakovların da hatıraları da bulunmaktadır (Dosya 19).

3) Halk ağzı (folklor) materyalleri.

Makaleler I, 73 numaralı çalışmada “Balkan Savaşı Hikâyesi”, “Çam Fıstığı Hikâyesi”, “Talebelerin Saflığı” dışına No: 1 yazılan iki bloknotta halkın oluşturduğu şiirler, farklı kâğıtlarda “Bir Molla Oğlunun Şikâyeti (İki varyantı bulunan münacaat), “Eski Bir Talebenin Yakınması”, “Ölüm Münacaatı”, “Tatarların Hikâyesi” gibi münacaatlar vardır. E. Feyzi *Tukay* romanında çeşitli sosyal toplumları tasvir ederken sıkça folklor materyallerine başvurmuştur. Örneğin, romanın birinci kısım, dördüncü

bölümünde (65, 66 sayfalar) pek çok hikâyeyi ezberden bilen talebe Sehebi misafirler önünde "Çam Fıstığı Hikâyesi"ni anlatır (eserde 20 satır sürmüştü). Beşinci kısımda (73- 74. sayfalar) "Balkan Savaşı Hikâyesi"ni Taşyak fuarında 1878 yılındaki Rus-Türk savaşından takatsiz şekilde dönen ihtiyar asker halk önünde anlatır (28 satır sürmüştü). Romandaki farklı kişileri, Tatar halkının hayatındaki etnografik görünüşleri, tarihî, dinî, felsefî olguları aydınlatma konusunda da yazar halkımızın asırlar boyunca biriken atasözünü, deyim, bilmece, türkü, hikâye, münacaat gibi cevherlerden ustaca ve yerli yerinde faydalanmıştır.

4) Etnografik materyaller.

Makaleler I, beşinci çalışmada Tatar zenginleri hakkında, 75. çalışmada Nuriyamal Mesegutova'dan kaydedilen düğün geleneği hakkında "Ural Düğünü" denilen bir yazı bulunmaktadır. Bu romanda bunlardan yerli yerinde faydalanılmıştır.

5) Arşiv, gazete, dergi, edebiyat materyalleri.

Tarihî roman yazmak pek zor, ağır bir iştir. Yazarın eseri yazdığı çağı, ortamı, kahramanlarını ve onların çevresini tarihî bakımdan doğru tasvir etmesi gerekir. Bu durumda edip derin bilgi sahibi olmalıdır.

E. Feyzi pek çok arşivlerde, kitaplarda araştırma yapar, Tukay'ın yaşadığı yerlere gider, o çağda çıkan gazete ve dergileri ayrıntılarıyla öğrenir. XIX. asır ve XX. asır başı hakkındaki her türlü kaynağı (tarihî, iktisadi, felsefî, dinî, etnografik, edebî vb.) ayrıntısıyla araştırır. Örneğin Makaleler I, 4. çalışmanın 219-221 sayfalarında çeşitli gazetelerden dikkat çekici materyallere yer verilmiştir. 5. ve 8. çalışmalarda o çağa ait olan pek çok edebiyat listesi, çeşitli kütüphanelerde bulunan kitapların numaraları, gazetelerden kopyalar, zenginler, mollalar hakkında bilgi toplanmıştır. 8. çalışma 61-69. sayfalarda Leningrad (St. Petersburg) arşivinde toplanan materyallere yer verilmiştir. 20. çalışma *Uralets* (1901) gazetesinden kopyalar, ihtilal türkü metinleri, bu çağı aydınlatan olaylardan kopyalar, 73. çalışmada *Favakihel Cölesa Fil Edebiyat, Kisëkbaş* kitabından kopyalar saklanır. Farklı kâğıt sayfalarında Uralski'de çıkan gazetelere gözlem, *Yeni Yol, Elgasrelcedid* (1904, No: 11-14), *Russko-Musulmanskiy Vestnik* (1910-1911), *Çernosotenets* (1906-1907) vb. pek çok gazete ve dergilerden kopyalar bulunur. Fonda ihtilale kadar basılan 17 kitap, Sovyetler Birliği dönemindeki 3 kitap ve Tataristan'ın İlmî-Araştırma Ekonomi Enstitüsü ve Tataristan'ı Araştırma Cemiyeti tarafından çıkarılan *Tataristan* dergisinin 1929, 1930, 1931 tarihlerindeki sayıları *Çükeç, Yalt-Yolt, Biznin Yul, Şura* gibi dergilerin farklı sayıları saklanır.

6) Mektuplar.

E. Feyzi romanını yazma sürecinde birçok kişiyle mektuplaşır. Arşivde 880 tane mektup vardır, onlar 207 çalışmayı teşkil eder. Bunların 59'u *Tukay* romanının yazılışıyla bağlantılıdır. Bu mektuplara ayrı ayrı değinmek mümkün değil. Örneğin Uralski'de Tukay ile birlikte dizgici olarak çalışan A. K. Gladışev mektupları (Dosya 100; 1952-56 yıllarında yazılmış 18 mektup). Bu mektuplarda *Tukay* romanı için çok önemli bulgulara rastlanır. Onlar Tukay'ın Cayık'ta yaşadığı dönemi gözler önüne serer. Orada Uralski'nin coğrafi konumu da, çeşitli sosyal tabakalar, onların kendi içlerindeki münasebeti, uluslararası ilişkiler, 1904-1905 yılları olayları, bu çağın tarihî şartları, şehrin tanınmış kişileri, devrimciler, onların isimleri ve aileleri gibi konular da vardır. A. Gladışev 27 Kasım 1956'da yazdığı mektubunda kendisinin altmış altı

yaşında olduğunu, sağlığının kötüye gittiğini hatırlatır: “Buradaki Tatarlar da, Ruslar da romanı büyük bir sabırsızlıkla bekliyorlar. Biz farklı düşünmüyoruz, kitabı görüp, itibar ile okuyup ölmeliydi.” der. O yıllarda Uralski’den Kazan’a gelip doktora giren Rafik İzmayloviç Nefıgov mektupları da ilgi çekicidir (Dosya 143; 22 mektup, 1951-1956’da yazılmış). Onun her bir mektubunda gerçeğe dayalı materyaller, çeşitli malumatlar, fotoğraflar vardır.

7) Tatar edebiyatı sayesinde edinilen bilimsel-teorik çalışmalar.

E. Feyzi Tukay’ın yaşadığı çağı tasvir ederken kendisinin bulduğu materyallerle yetinmemiş, Kazan Üniversitesi ve SSSR FA Kazan Şubesinin edebiyatçı âlimleri ile görüşüp onların faydalı düşüncelerini alarak onlara da danışır. Bunu arşivindeki resmî evraklar, örneğin, TASSR Yazarlar Birliğinin 30 Nisan 1949’da verdiği bilgi de onaylıyor. Orada üç ay (Şubat, Mart, Nisan) Kazan’da Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsünde MVD arşivinde, Tukay’ın memleketi Kızıl Yol (şimdiki Arça bölgesi) bölgesine giderek materyal topladığı belirtilmiştir. Sadece bu da değil, onu TETİ’nin (bugünkü TEHSİ) ilmi konseyi oturumuna (19 Haziran 1952) “XX. Yüzyıl Başındaki Tatar Edebiyatı Tarihi Röportajları”nı araştırmak için davet etmişlerdir (Dosya 1). Yazar elbette Tatar edebiyatı tarihini, edebî tenkit materyallerini de öğrenmiş, onlardan kendi çalışmasında teorik temel olarak faydalanmıştır. Bunun gibi her bir hizmet şahsi arşivinde de saklanmıştır (bk. M. Gaynullin, G. Halit, R. Nefıgov çalışmaları).

E. Feyzi’nin şahsi arşivinde *Tukay* romanının 56 taslak hâlindeki varyantları saklanır, bunların 16 tanesinin yazılış tarihleri belirtilmemiştir. Romanın varyantları 15 tane elde yazılmış defter, 34 tane kalın defter, 24 tane okur defteri ve daktiloda yazılan 2 nüshadan oluşur. Roman yazmak için materyallerin yazıldığı 11 tane defter, 19 tane bloknot, 3 tane kalın defter ve çok sayıdaki kâğıt parçaları toplanmıştır (Hepsi 39 çalışma).

Romanın birinci kitabı *Üvey Yıllar* başlığı altında Kazan’da 1952 yılında yayımlanır ve iki bölümden oluşur (1. Yana Biste’de, 2. Kırlyay).

Düzeltilmiş 2. kitap 1956 yılında (üç bölümden oluşur), 1964 yılında III ciltlik eserin I. cildinde, ikinci kitabın I. ve II. kısımları da eklenerek basılır. 1984 tarihinde E. Feyzi eserleri 5 cilt olarak bilimsel açıklamalar ve notlar ile basılır. Bu eserin II. cildi *Tukay* romanına bağışlanmıştır.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkün: E. Feyzi Tukay imajını ebedileştirmek için bütün gücünü verdi, çeşitli yollarla materyaller toplayarak, Tukay imajını düzenli şekilde çeşitli türlerde anlatarak *Tukay* romanını yarattı ve onu bütün dünyaya tanıttı.

Kaynakça

E. Feyzi, E. (1973), *Edibnëñ Eruditsiyası*.

Galimcan, İbrahimov Tël, Edebiyat hem Sengat İnstitutı, Arhiv 101 Fon.

Sarımsakov, Ş. (1942), *Obsujdeniye Piyesi A. Fayzi «Tukay» v Postanovke TGAT, 1942, 16 Nisan, Tat. VTO.*

Yuziyev, N. (1973), *Hezërkë Tatar Poetikası, Kazan.*

Zakirova, F. (1996), *E. Feyzi hem Teatr, Kazan Devlet Universiteti Diplom Dissertatsiyası.*